

Tilburg University

De profeten

Sarot, Marcel

Published in:
Tussen de regels verschijnt Hij

Publication date:
2017

Document Version
Early version, also known as pre-print

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Sarot, M. (2017). De profeten. In A. smeets (Ed.), *Tussen de regels verschijnt Hij: Boeken als leermeester* (pp. 87-93). Tilburg University.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De profeten

Marcel Sarot

De eerste keer dat ik werd geattendeerd op Abraham Joshua Heschels klassieker *The Prophets* was in een college van de toenmalige hoogleraar Oude Testament aan de Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht, Nico J. Tromp. Hij gaf op dat moment een kandidaatscollege over Hosea. Daar was aan de orde hoe Hosea opdracht kreeg om met een prostituee te trouwen, die hem vervolgens structureel ontrouw was. Het was een wel heel vergaande symboolhandeling die Hosea verrichtte in opdracht van JHWH: zijn verdriet over de ontrouw van zijn vrouw weerspiegelde het verdriet van JHWH over de ontrouw van zijn volk. Het was in dit verband dat Tromp Heschel introduceerde. Heschel had, in een meesterlijke analyse, laten zien hoe de God van de Hebreeuwse Bijbel nooit neutraal is, maar altijd gepassioneerd aan de kant van het goede en rechtvaardige staat; voor deze hartstocht introduceert Heschel als *terminus technicus* de term *pathos*. Hosea's bekommernis over de ontrouw van zijn vrouw was een voorbeeld van de *sym-pathie* waarmee de profeten het *pathos* van God tastbaar maakten.

Voor mijn bijvak Oude Testament las ik het hele boek van Heschel. Toen ik mij vervolgens voor mijn hoofdvak godsdienstwijsbegeerte in het kader van mijn afstudeerscriptie ging verdiepen in de vraag of God kan lijden werd het boek van Heschel voor mij belangrijker dan ik in eerste instantie had kunnen vermoeden. Voor Vincent Brümmer, die mijn aandacht op deze vraag vestigde, was het een conceptuele vraag uit de wijsgerige Godsleer. Hij was in die jaren bezig aan een groot onderzoeksproject waarin hij de eigenschappen van God probeerde te herdenken vanuit een relationele logica. Brümmer wijst het denken over de relatie van God en mens in termen van een louter causale logica – waarin God de mens onfeilbaar kan predestineren – af. De mens is dan geen persoon tegenover God maar een object van Gods manipulatie. Als wij de relatie van God en mens zien als een persoonlijke relatie kun je opnieuw twee kanten uit: die van een zakelijke relatie en die van een liefdesrelatie. Als de relatie van God en mens een zakelijke relatie is, lijkt die op de relatie van werkgever en werknemer: zoals de werkgever recht heeft op de arbeid van de werknemer, die in ruil daarvoor recht heeft op salaris, zo hebben ook God en mens een contract. Hoewel Brümmer toegaf dat een Verbond zo'n soort contract is, meende hij dat de logica van een overeenkomst van rechten en plichten ten diepste tekortschoot om de relatie van God en mens te begrijpen. In dit opzicht kun je een verbond vergelijken met een huwelijk: ook dat is formeel een overeenkomst van rechten en plichten. Maar een huwelijk tussen twee mensen en het verbond tussen JHWH en Israël komen hierin overeen, dat de contactuele overeenkomsten slechts bedoelen de uiterlijke voorwaarden te scheppen waarbinnen een liefdesrelatie tot volle bloei kan komen. En liefdesrelaties worden geregeerd door een ander type logica. Waar zakelijke relaties uiteindelijk gericht zijn op wederzijds eigenbelang (ik doe iets voor jou opdat jij iets voor mij doet), identificeren de partners in een liefdesrelatie zich met elkaars belang: in een liefdesrelatie streef ik jouw belang na als ware het mijn eigen belang.

Interessant is, wat er gebeurt wanneer een van beide partijen in de relatie ernstig tekortschiet. Als de relatie tussen God en mens een causale relatie is, bepaalt God hoe de mens zal handelen

en heeft God de mens dus niets te verwijten. Is het daarentegen een zakelijke relatie, dan staan God twee wegen open: de mens vragen om reparatie van datgene waarin de mens tekortgeschoten is, of de relatie verbreken. In een liefdesrelatie doet zich een extra mogelijkheid voor: dat God de mens vergeeft en accepteert dat Hij tekortgedaan is. Wie vergeeft, betaalt. Brümmer dacht deze zaken vanuit een christelijk referentiekader: dan is het Kruis van Christus de plaats waar God betaalt. Bij Heschel leerde ik, dat dezelfde gedachte al voorkomt in de Hebreeuwse Schrift: Hosea verdraagt de ontrouw van zijn vrouw zonder de relatie te verbreken om daarmee tot uitdrukking te brengen hoe God hetzelfde doet met Israël. Nu vind ik dit vanzelfsprekend, maar destijds was het een *eye opener* voor me.

Heschel liet mij nog iets anders zien. In zijn boek over de profeten stelt hij zich niet op als een oudtestamenticus die zich houdt bij zijn eigen vakgebied, maar overschrijdt zonder aarzeling de grenzen daarvan en neemt een hoofdstuk lang de tijd om te laten zien dat de gedachte van het *pathos* van God zoals hij die ontleent aan de profeten, binnen het jodendom lange tijd minder populair is geweest, en hoe dat zo is gekomen. Reeds in de oudheid, bij denkers als Philo van Alexandrië, en vervolgens ook in de Middeleeuwen, bij denkers als Moses Maimonides, ontstaat een synthese van antieke wijsbegeerte en joodse religie. In die antieke wijsbegeerte was het ondenkbaar dat het hoogste en meest volmaakte zijn zou lijden. Lijden is immers een onvolmaaktheid, en bovendien, lijden is ook een verandering. En voor wie volmaakt is, betekent elke verandering een verlies van volmaaktheid. Daarom geloofde men in de *apatheia tou Theou* (Grieks), de *impassibilitas Dei* (Latijn) of de onlijdelijkheid van God (Nederlands). De gebruikte termen laten overigens nog een extra reden zien om *passio* met onvolmaaktheid te associëren: lijden werd gezien als iets *passiefs*, iets dat iemand *overkomt*. Dat, zo redeneerde men, is strijdig met de volmaaktheid van God. Ook dit was voor mij een *eye opener*, want ook aan christelijke zijde heeft men reeds in de vroege Kerk gesteld dat God niet kan lijden, en heeft men een behoorlijke denkkraft in moeten zetten om uit te leggen hoe in Christus de onlijdelijke God toch heeft kunnen lijden, zonder de onlijdelijkheid te verliezen. Heschel deed twee dingen voor mij: hij introduceerde mij in de antieke gedachte van de *apatheia tou Theou*, en dat op een zodanig kritische wijze dat hij mij gelijk ook in staat stelde om deze antieke gedachte kritisch te bevragen. En bovendien liet hij mij zien, hoe het jodendom onder Grieks-filosofische invloed een ontwikkeling had doorgemaakt die parallel liep aan een ontwikkeling binnen het christendom. Had die laatste ontwikkeling ook op de eerste plaats onder de invloed van de antieke wijsbegeerte, en niet onder de invloed van het Nieuwe Testament, plaatsgevonden? En verdiende deze ontwikkeling het, binnen het christendom even kritisch bejegend te worden als Heschel voor het jodendom deed?

In de wetenschap heb je universalisten en specialisten. Universalisten hebben overzicht over grotere gehelen, maar doen vaak onrecht aan details. Specialisten hebben detailkennis, maar missen vaak overzicht over de grotere gehelen. Uit het bovenstaande zou men gemakkelijk de indruk kunnen krijgen dat Heschel een universalist is, geen specialist. Daarmee zouden wij hem echter geen recht doen. Hij is een van die zeldzame geleerden die moeiteloos heen en weer gaat tussen kleine details en grote visie. Laat ik deze korte inleiding in Heschels *The Prophets* daarom beëindigen door iets te zeggen over Heschels omgang met een detail: Heschels uitleg van enkele verzen uit Jeremia. Jeremia heeft tot taak om Juda Gods toorn aan te zeggen, sterker nog, om zich volledig te identificeren met die toorn van God, zozeer dat zijn eigen leven geen vrolijkheid meer kent:

Arnold Smeets (red.), *Tussen de regels verschijnt Hij: Boeken als leermeester* (Tilburg 2017)

Ik ben nooit gaan zitten
in een kring van lachers
en ben nooit dertel geweest;
vanwege uw hand zat ik eenzaam neer,
omdat gij mij van gramschap hebt vervuld (Jer 15,17; cf. Heschel 115).

Hoe ver die identificatie van profeet met God gaat, laat Heschel zien aan de hand van Jer 13,1–11. Hier krijgt Jeremia de opdracht een linnen lendendoek te kopen, deze een tijd te dragen en er vooral voor te zorgen dat hij niet nat wordt. Vervolgens moet hij hem een tijd in een rotsspleet verbergen. Ten slotte moet hij hem daar weer uit halen. Maar dan blijkt, dat de lendendoek verrot is en nergens meer voor deugt. De symboolhandeling van de profeet loopt uit in een onheilsprofetie:

8 Dan geschiedt het woord van de Ene tot mij en zegt:
9 zo heeft gezegd de Ene:
evenzo laat ik verrotten de trots van Juda en de trots van Jeruzalem zo groot;
10 deze kwaadwillige gemeente van mensen die weigeren om naar mijn woorden te horen
en met de zelfverzekerdheid van hun hart voortgaan,
en andere goden achternagaan, hen dienen en voor hen buigen, –
die zal worden als deze lendendoek die nergens meer voor deugt! –

Voor Heschel is dit echter niet alleen maar een onheilsprofetie. Als het uitsluitend ging om het aanzeggen van onheil, had Jeremia de lendendoek niet eerst een tijd hoeven te dragen voor hij hem verborg in de rotsspleet. De profeet moet de lendendoek dragen om zich eraan te hechten; zijn gehechtheid aan de lendendoek symboliseert Gods gehechtheid aan Israël. De profeet moet aan den lijve ervaren hoe het voor God is, Israël te moeten straffen:

want zoals de lendendoek gekleefd zit aan de lendenen van een man,
zo heb ik aan mij gekleefd
heel het huis Israël en heel het huis Juda,
is de tijding van de Ene,
om mij te wezen tot gemeente, tot naam, tot lof en tot luister, –
maar ze hebben niet willen horen!

De symboolhandeling brengt Gods intieme betrokkenheid bij het volk dat hij straft tot uitdrukking (117–118). Deze dubbele identificatie behoort tot de kern van Heschels interpretatie van de profeten: zoals God zich identificeert met het volk dat Hij liefheeft, zo eist Hij dat de profeten zich identificeren met Hem. Dat dit het profetenambt tot een uitermate pijnlijke aangelegenheid maakt, wordt niet alleen duidelijk bij Hosea, die moest trouwen met een hoer. Ook Jeremia spreekt over zijn ervaringen met God in krasse termen. Heschel wijst erop dat de standaardvertaling van Jer 20,7 een eufemisme is:

Gij hebt mij meegelokt, Ene,
en ik liet mij lokken,
gegrepen hebt gij mij
en gij hebt overmocht!

Het woord פתה, dat in de Naardense vertaling wordt vertaald met meelokken, heeft in de Hebreeuwse Schrift de connotatie van het overhalen van een ongehuwd meisje tot geslachtsgemeenschap (Ex 22,15; cf. Hos 2,16; Job 31,9), en het woord חזק dat wordt vertaald met overmogen duidt op het met geweld dwingen van een vrouw tot buitenechtelijk geslachtsverkeer, in gewoon Nederlands, op verkrachten (Dt 22,15; cf. Re 19,25, 2 Sam 13,11). De vertaling van dit vers wordt dan:

Gij hebt mij verleid, Ene,
en ik liet mij verleiden,
gegrepen hebt gij mij
en gij hebt mij verkracht!

De vrouw die wordt verleid, heeft zelf ingestemd, ook al kan zij – terecht! – het gevoel hebben dat er allerhande technieken gebruikt zijn om haar te manipuleren, zodat er van een vrij wilsbesluit nauwelijks sprake was. Maar een vrouw die wordt verkracht, heeft überhaupt niets in te brengen. Zij wordt met geweld gedwongen. Toch zijn dat de termen waarin Jeremia spreekt over de impact van zijn profetenambt op zijn leven (113–114).

Zo laat Heschel zien hoe God niet alleen in de profetieën maar ook in de levens van zijn profeten Zijn hartstochtelijke betrokkenheid bij Zijn volk, Zijn *pathos*, duidelijk maakt – een betrokkenheid die lijden impliceert, maar dan niet als passief slachtofferschap maar als een actieve reactie, gemotiveerd door Gods onvoorwaardelijke keus voor recht en rechtvaardigheid. Ik kan hier onmogelijk alle teksten bespreken die Heschel bespreekt, maar mij heeft hij ervan overtuigd dat de God van de profeten niet minder bewogen is dan mensen, maar méér. In die zin kan ik ook na lezing van Heschel geloven in de on-bewogenheid van God: Gods 'bewogenheid' overtreft de onze zózeer dat het woord 'bewogenheid' misleidend is.

Bibliografische noot

Vertalingen uit de Hebreeuwse Schrift zijn – tenzij expliciet anders aangegeven – genomen uit de Naardense Bijbel, www.naardensebijbel.nl. In bovenstaande tekst wordt letterlijk geciteerd uit: Marcel Sarot, 'Kan God lijden? Overwegingen vanuit het Oude Testament,' in: Archibald van Wieringen, Bart Koet & Harm van Grol (red.), *Hebreeuws in het midden* (Heeswijk 2015), 127-138. De gedachten van Brümmer waarnaar ik verwees zijn op schrift gesteld in twee nog altijd lezenswaardige boeken: *Over een persoonlijke God gesproken* (Kampen 1988) en *Liefde van God en mens* (Kampen 1993). Zelf zou ik uiteindelijk promoveren op de vraag of God kan lijden: *God, Passibility and Corporeality* (Kampen 1992).

Abraham Joshua Heschel (1907-1972)

Abraham J. Heschel *The Prophets*. Harper & Row, New York, 1962

Prof. dr. Marcel Sarot is decaan en hoogleraar Fundamentele theologie.

Arnold Smeets (red.), *Tussen de regels verschijnt Hij: Boeken als leermeester* (Tilburg 2017)